

Doğu Makedonya'da Yaşayan Müslüman Türklerin Halk İnançları, Gelenekleri Ve Fert Üzerindeki Etkileri

Hanife YAKUP¹

Doğu Makedonya'da Yaşayan Müslüman Türklerin Halk İnançları, Gelenekleri Ve Fert Üzerindeki Etkileri

Özet ▶ Halk inançları bir milletin sözlü hazinesinden gelen ve kuşaktan kuşağa aktarılan gelenek, adet ve göreneklerdir. Dinden kaynaklandıkları zaman bir milletin kültür hazinesine girerler ancak insanlar bazı sebeplerden dolayı dinden uzaklaşınca o zaman kendi düşüncelerini dinden gibi göstermeye başlarlar. Böyle zamanlarda dinde yeri olmayan bid'atlar ortaya çıkar. Bid'atlar kendi halk kültüründen (efsanelerden) ve ya komşu kültürlerden alınmış olabilirler. Doğu Makedonya'da yaşayan Müslüman Türkler arasında bi'datlar dinden kaynaklanıyormuş gibi gözüküyor fakat dinle hiçbir ilgisi yoktur ve bu bid'atlar halk arasında çok yayılmıştır.

İnsanlar dini bilgilerin eksik olduğu durumlarda gelenek ve göreneklere dini emirlerden fazla önem vermektedir. Bunlar İslam dininin güzel yaşanmamasından kaynaklanmaktadır. Hatta o kadar ki bazı alışkanlıklar ve halk inançları (bid'atlar) sanki dinden kaynaklanıyormuş gibi algılanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din, Fert, Gelenek, Halk İnançları, Doğu Makedonya, Müslüman Türkler.

Abstract ▶ Folklor is the tresor of verbal communication of one nation, who connecting tradition cotumes from one generation to one other. When tradicion and cotumes are connecting with religious faith then they belonging to culture . But when the people from some reasons are in distant from religion then they become their toughts to shows like religios faith. İn this time supestitions grow up. This old wives might made in own culture or might transfered to another culture. İn Southern East Macedonia where Muslim Turks lives folklor and old wives are most common among the people . The people some times gave more importance tradition and superstitutions than religious fait.

Key Words: Religion, İndividual, Traditions, Superstitutions, East Parth of Macedonia, Müslim Turks.

¹ Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi

I. Giriş

Doğu Makedonya'da yaşayan Türklerin halk inançları zengin bir yelpaze oluşturur. Halk inançları, adetler gelenek ve görenekler kuşaktan kuşağa aktarılır ve büyüklerden görülen ve yapılan uygulamalar bazı adetleri sorup sorgulamadan günümüze kadar getirdi. Kimileri dinle gelenekle görenekle bağdaşır kimileri ise dinden uzak kalarak tamamen bid'atlar sınıfına girmektedir.

Her yerde olduğu gibi insan cehalette ise dinin yerini başka şeylerle doldurmaktadır. Her insan dinden uzaklaşırsa bu boşluğu pekiyi şeylerle dolduramayacağı kesindir. Önemli olan bu açığı fark edip bidatlarla değil fitrata uygun dini ve ahlaki değerlerle doldürmek. İnsanlar neyin dinden kaynaklandığını neyin bidat olduğunu bilmiyorsa, sağlıklı bir ayırım ve sınıflandırma yapamazlar ve bid'atların da dinden kaynaklandığını düşünerek o şekilde uygularlar.

Bu çalışmada Doğu Makedonya'da yaşayan Müslüman Türklerin arasında yaygın olan halk inançlarının bazılarını aldık. Kırsal bölgede olan köylerde (Ali-koç, Kocalı, Pırnalı, Poçuval) halk inançları oldukça yaygındır. Sözüünü ettiğimiz bu köylerde (Alikoç, Kocalı, Pırnalı'da, Lakavitsa, Dedeli) halk inançları dinden kaynaklanıyor gibi bir görüntü sergilemektedir. Ova köylerinde (Konçe) din, şuurlu ve canlı yaşandığı için insanlar bu gibi yerlerde halk inançlarına ve bid'atlara az veya hiç önem vermiyorlar.

II. Halk İnançları

Dinler tarihi incelendiği zaman görülüyor ki halk tabakaları, ilahi dini öğreten peygamberlerden ve onların getirdikleri tevhit (Tek Allah) inancından uzaklaşınca eski dinlerinden kalma bazı inanç, adet ve gelenekleri tekrardan canlandırmaktadır. Her gelen peygamber insanları bu yanlış inançlardan uzaklaştırmak için büyük mücadele vermiş ancak bazı kavimler batıl inançlardan kopmayarak ve ilahi gerçekleri idrak edemeyerek peygamberlere karşı direniş sergileyerek bu yolda seller gibi kan akıtmıştır. Peygamberlerin izinden giden gerçek din uleması ve veliler yanlış hurafe ve inançlarla mücadeleye devam etmişler. Ancak her toplumda ve her devirde yanlış ve batıla sapanlar daima olmuştur. Zira bir dinin esas ilkeleri başka bir din içerisine hemen aynıyla geçerse de, "hurafeleri" bir dinden başka bir dine bir hastalık gibi sirayet edebilmektedir. (Eski Roma'da

çarmıha germek Hıristiyan dinine girip teslis inancının temelini oluşturdu). İnsan toplulukları her yerde bazı kültür ve eğitim farklılıklarına rağmen insan olma nitelikleri bakımından birbirinin aynısıdır. Bu itibarla diğer inanç toplulukları içerisinde olduğu gibi Müslüman toplumları arasında da hurafelere inanalar mevcuttur.²

Müslümanlar arasında görülen, fakat İslâm dininin esas talimatıyla bağdaşmayan bazı yanlış ve acayip adetler, batıl inançlar Müslümanlara Yahudi, Hıristiyan ve Şamanlardan geçmiştir. Batıl inançlar genelde komşu milletlerin dini inançlarından geçerek insanlar bunu fark edemyince kendi dinindenmiş gibi yerleşir. Bidat ve hurafeleri dinini iyi bilen ve yaşayan gerçek alimler ve din adamları bilir ve onların sökülüp atması için mücadele ederler. M. Şemsettin (Günaltay), "Hurafeler ve İslam Gerçeği" adlı eserinde hurafeler ve bidatlar hakkında şöyle demektedir: "Yıldızların vaziyet ve hareketlerinden hükümler çıkarma âdeti, insanlığa Keldanilerin armağanıdır. Önceleri bir tapınma hissi ile başlayan efsane devri zamanla daha çok yoğunluk kazanmıştır. Halkın başına bir bela olan kâhinler, cahil kitleyi istedikleri gibi kullanmak, zalim hükümdarları kendi emirlerine boyun eğdirebilmek için, batıl inançların artmasını bütün kötülükleriyle devam ettirip nüfuzlarını yükseltmişlerdir..."³

II.1. Popüler Kültür Olgusu

Popüler dini daha iyi anlamak için öncelikle "popüler" ve "popüler kültür" kavramlarını anlamak gerekmektedir. Popüler kültür halkın kültürü demektir. Başka bir tabirle yüksek sınıfın karşısı olan geniş halk kitlelerin kültürü demektir. Bir toplum içerisinde farklı tabakalara ya da sınıflara tekabül eden kültürler mevcuttur. Sosyal farklılaşma ve tabakalaşmanın bir sonucu olarak toplumda ortaya çıkan bu farklılaşmalar sonucunda, aynı kültür içerisinde bir takım alt kültürler ya da tabakalar ortaya çıkmaktadır. Biri ilim sahiplerin kültür anlayışı diğeri de halk tabakalarının kültür anlayışıdır. (Arslan, 2004:37) .Görüldüğü gibi seçkinler sınıfının ve halk tabakaların kültür anlayışı birbirinden çok farklıdır. Birinci sınıfın âlimlerin, din adamlarının felsefecilerin din anlayışı geniş halk kitlelerinin anlayışından farklıdır. Bu sınıfa dâhil olanlar aklı ve duyguları birleştirip araştırma

² Erdil, Kemalettin, Yaşayan Hurafeler. S.9-10

³ Günaltay, M. Şemsettin, Hurafeler ve İslam Gerçeği, S.293

yoluyla bir neticeye varmaktadırlar. Geniş halk kitleleri ise düşünmeksizin duygu ve batıl inançların din bilgileriyle karışmış inancı benimsemektedirler. Aydınlarla halk arasındaki farklılıklara İslam bilginlerinin de değindiğini görüyoruz. Örneğin Biruni, bir toplumda yüksek, elit tabaka ile sıradan halkın yani avamın inançlarının farklı olduğunu, elit kesimin akli konulara yönelip araştırmacı olduğunu, avamın ise duyular alanından dışarı çıkmak istemediğini görmüş bulunmaktadır. Ona göre Yunan aydınının, görüş ve düşünüş bakımından Hint aydını gibi olması yanında, putlara tapınmada da Yunan ve Hint avamı aynıdır. Aydın, görüş ve düşünüşe, avam ise şekilde inat ve ısrara dayanır. Görüldüğü gibi burada Biruni, farklı iki kültürdeki her iki kesimin, yani okumuş entelektüel aydın kesim ile sıradan halkın, yani avam kesiminin, kendine ait olan özellikleri doğrultusunda tavır takındıklarından bahsetmektedir. Yüksek üst tabaka, derin bilgiye sahip ve daha araştırmacı bir tavır takınırken, çoğunluğu teşkil eden halk tabakası ise şekilci ve eski alışkanlıklarında ısrarcı bir özellik göstermektedir.

Belli bir eğitim almış, yüksek eğitime sahip sınıf ile halk arasındaki ayrıma, özellikle din öğrenimi ve ilahiyat bağlamında Gazali de değinmektedir. Gazali, avam ve havas (ilahiyatçı) olarak nitelendirdiği bu iki kesimin sosyolojik özelliklerini dikkate alarak inanç yapılarındaki farklılıklara işaret etmektedir. Ona göre, avam tabakasındaki dindar kimselerle cedelci kelimcilerin inanç yapısı karşılaştırıldığında, avamın inancı hiç bir kuvvetin sağlayamadığı yüksek dağlara, kelimcilerin ise rüzgârın istediği tarafa salladığı ve sağa sola yalpa yapan havada asılı ipe benzemektedir.

Ancak bu sağlamlığa rağmen avam taklit yolu ile iman ettiği için inanç yapısı sadedir. Ayrıca, daha çok olağanüstü şeylere ilgi göstermekte, bilgiden ziyade coşkulu ve duygusal şeyleri tercih etmektedirler. Bu sebeple avama din anlatırken cedel metotlarını kullanmaktan şiddetle kaçınılmalı, halk tartışmalı teolojik konulardan uzak tutulmalıdır. Görüldüğü gibi Gazali, sosyal sınıf özelliklerini dikkate alarak iki farklı kesimin özelliklerini belirtmekte ve buna göre din eğitiminin bir özellikler dikkate alınarak yapılması gerektiğini ifade etmektedir.

II.2 Popüler Din Olgusu

2.1. Popüler din

Popüler din konusu popüler kültürün yüksek kültürle etkileşim içinde olma özelliği ile yakından ilgilidir. Geniş toplum kesimlerindeki yaygın dini inanç ve uygulamaları ifade eden popüler din sadece halk arasındaki bazı eski din ve kültürlere ait inanışları değil bunların yanında din bilginleri tarafından belirlenene resmi, kitabi öğeleri de kapsamaktadır.⁴

2.2. Dinden Kaynaklanan Halk İnançları

Dinden kaynaklanan halk inançları insanların kendi anne ve babasından, nine ve dedesinden veya Camideki Hocadan öğrendikleri din bilgileridir. Bu bölümde Doğu Makedonya'da yaşayan Müslüman Türkler arasında yaygın olan ve dinden kaynaklanan halk inançlarının bazıılarını buraya almak uygun görüldü ve İlk olarak dua etmek konusu ele alındı, bu bölgede duaya nasıl bakılıyor? dua etme denilince insanın aklına neler geliyor? Sözlü dua mı (kendi sözleriyle dua etmek mi) yoksa, Kutsal kitabımız Kur'an-ı Kerimden sureler ve ayetler mi akla geliyor onlara yer verildi.

Allaha Dua Etmek (Yalvarmak): Doğu Makedonya'nın kırsal kesiminde yaşayan Müslüman Türkler arasında dua etmek denildiği zaman ilk akla gelen Kur'an-ı Kerimden sure ve ayetlerdir. İnsanlara nasıl dua ettikleri sorulunca: "Ben dua bilmiyorum fakat Allaha yalvarıyorum cevabını alabilirsiniz. Allaha yalvarmak, kendi sözleriyle, içinden geldiği gibi dua etmek manasına geliyor. Dua ediyorum yerine Allaha yalvarıyorum deniliyor. Bu bölgedeki Türklere dua ediyor musunuz sorulduğunda ben dua bilmiyorum (Kur'an-ı Kerimden sureleri kast ediliyor) ama Allaha yalvarıyorum dediklerini duyabilirsiniz. Herkes kendince bildiği ve içinden geldiği gibi dua ediyor. Hayırdualar yaygın olduğu kadar beddualar da yaygındır. Hayırdua bir yenilik olduğu vakit, birisi askere gönderildiğinde veya güzel bir haber (müjde) alındığında ediliyor. Erkeklerden ziyade kadınlar beddua ediyor. Duayla ilgili denilebilir ki yeni çocuk doğduğunda, düğünlerde ve bayram günlerinde insanlar birbirine dua ediyorlar. Büyükler küçüklere, Anne Babalar evlatlarına dua ederler. Anne ve Baba duasının önemini herkes

⁴ Arslam, Mustafa, Türk Popüler Dindarlığı, S.53

biliyor bununla beraber yaşlıların duasının ve kimsesiz yaşlıların duasının önemini herkes bilir. 27 -28 yıl önce Kõnçe köyünde bir yaşı dede köyde istediği eve rahat girer çıkar ve herkesin sofrasına rahat oturabilirdi. Bunlar gibi yaşlıların duasını almak için herkes onlara ikram eder ve herkesin hanesi açıktır.

Aynı köyde yakın zamanda vefat eden bir nene de aynı saygıyı herkesten görüyordu. Kimsesiz kalan bu nene her evde sevilerek karşılanırdı ve sofraya oturmaz ise eve giderken yemeklerden daha önce hazırlanıp eline bir paket verilirdi. Kimsesiz yaşlılarla ilgili gerçek yaşılanmış bir rivayet burada zikredilebilir. Köy ahalisinden iyi bir zat traktryle, dağa odun kırmaya gider. Ormanın içine dalınca birden bire bir uyku bastırır ve yürüyen traktörün üstünde uyur kalır. Evde hanımını sebebini bilmediği bir sıkıntı basar ve hanım sanki gelen bir belayı sezerek ateşte pişirdiği köftelerden bir paket yapıp kimsesiz yaşıyan yaşlı neneye götürür. Sıkıntısı da bir türlü hafiflediği için namaza durur o sırada traktörü üstünde uyuyan eşini ölümden Allah bir şekilde kurtarmıştır. Traktörü uçuruma yuvarlanmadan önce güvenli bir yere nasıl atıldığını ve kimler tarafından atıldığını traktörün üstünden onu kim kurtardığını anlamamıştır. Traktörün gmbrtsne uyanan zat nerede olduğunu idrak edemediği için etrafına bakınır ve görür ki gece vakti dışarda bulunuyor. Yumuşak huylu ve kimseyle kavgası olmayan bu zat bu gün bile o büyük felaketten nasıl kurtulduğunu bilmiyor. . .⁵

Beddua ile ilgili daha önce belirtildiği gibi erkeklerden ziyade kadınlar beddua ederler oradaki kullanılan mahalli Türkçeyle "ilen" veya "ilenmek" denilir. Beddua güzel bir şey değildir. Bir rivayete göre beddua gökyüzüne (gün yüzüne) çıkar ve nereye gideceğini sorar. Beddua eden kişi haklı ise edilen kişiye, haklı değilse kişinin kendisine döner. Beddua edilmemelidir. Beddua yerine hayır dua etmek her zaman makbuldür. Örneğin Allah iyiliğini versin, Allah sana hayırlı ömür versin gibi duaları beddua yerine kullanmak gerekir ve kızgınlık zamanında hayır dua edilirse kişinin kendisine ve dua edilen kişiye de hayırlar verilsin.

Kandil günlerine Doğu Makedonya Müslüman Türkleri arasında "Arife" denilir. Bütün kandillere "Arife" denilmektedir. Kandil günü ev hanımı sabahtan erken kalkarak nohutlu ekmek yoğurur, ekmeğin mayasına nohut katar ve ekmeği pişirince mis gibi nohut kokar. Bununla beraber helva pişirilir ve nohutlu ekmek

⁵ Gerçek yaşılanmış olayı anlatan Kõnçe köyünden Havva Tayyip (kazadan kurtulan şahsın hanımı)

ve helva komşulara dağıtılır. Bu nohutlu ekme ve helvaya "Allahlık" denilir. "Allahlık" Müslüman ve gayri Müslim gibi din ayrımı yapmaksızın bütün komşulara dağıtılır. Dağıtılan evlerin tek sayılı olması gerekir. 5-7-9-11 gibi. Günümüzde nohutlu ekmeğin yapımı gençler tarafından pek bilinmediği için yerine normal ekme ve lokum veya poğaça ile helva veya poğaça ile lokum ikram edilir. Kandil akşamlarında dileyen Camiye gider, İmamlar Mevlid-i Şerif okurken insanlar dinler ve sonunda topluca dua edilir. Mevlit okunduktan sonra Camide şeker, lokum veya helva dağıtılır.

Kadir Gecesinde Doğu Makedonya Müslüman Türkleri arasında özel bir yeri vardır. Bu Mübarek gecede büyük küçük herkes uyumamaya gayret eder ve gece boyu oturur. Orada yaygın olan inanca göre Kadir gecesinde gök kapıları açılır bunu görebilen kişi bahtiyar olur ve Allaha ne dilerse Allah dilediğini verir. Allaha gece boyunca dua edilir, saatine denk getirilirse Allaha duaları kabul eder ve gök kapılarının açılışını görebilir.

Ramazan günlerinde herkes oruç tutardı. Eskiden Hocaya (aylık Ramazan Hocası tutulurdu ve 30 gün boyunca her evden hocaya iftar hazırlanırdı). Şimdi artık bu gelenek az yapılmaktadır. Genelde herkes evinde iftarını açar. Orada konuşulan Türkçe ağzında oruç açmak yerine "Ramazanı bozmak" tabiri kullanılır. Günümüzde eski günlere nazaran kırsal bölgelerdeki köylerde çok az oruç tutulur. Hocaların (din görevlilerin) az olması halkı olumsuz etkilemiştir. Eskiden harman dövülürmüş. O sıcaklarda bile herkes oruç tutar hastalar hariç kimse orucunu yemezmiş. Günümüzde insanlar eski günlere nazaran çok daha kolay şartlarda yaşamaktadırlar fakat eski günlere nazaran dinden uzaklaşma vardır.

Günümüzde Müslüman Türkler arasında diğer komşu milletlere karşı ve onların adet ve geleneklerine karşı özentisi vardır. 30 sene öncesine kadar Makedonların inançlarından ve adetlerinden bir şey kabul edilmezken günümüzde kıyafetten başlayarak düğün adetlerine kadar Müslüman Türklerin evlerine ve yaşamlarına komşu Makedonlardan birçok olumsuz adet girmiştir.

Örneğin daha önce Türk düğünlerinde Cuma gecesi hemen dini nikâh kıyılmış. Günümüzde nikâh yine damadın evinde kılınır fakat düğünler hafta sonu Makedonlarda olduğu gibi pazar günü restoranlarda yapılmaktadır. Düğünlerde Makedonların bazı adetlerinden Türklere geçmiş olanlar vardır ve bu şekilde kendi kültür ve dinimizden uzaklaşma görülmektedir. Örneğin gelin ve damat

salona girerken mümlar eşliğinde girerler. Bu adet burada yaşayan Türkler arasında daha önce görülmemiştir. Fakat günümüzde insanlar yavaş, yavaş alıştırlarak kültüründen uzaklaştırılmaktadır.

Bayram Sabahları evdeki bütün erkekler dede baba ve çocuklar hepsi yıkanır, bayramlık elbiselerini giyerler ve bayram namazını kılmaya camiye giderler. Bayram namazı kılındıktan sonra Caminin dışında bütün köy erkeleri bir sıra olup ilk önce büyükler sonra küçükler birbiri ile bayramlaşır. Bu sırada bakkaldan daha önce alınmış şekerler yaşlıların elini öpme ve bayramlaşma sırasında ikram edilir.

Bayram günleri tam bir esenlik günleridir. Herkes evine Camiden bayram namazından dönünce evdekilerle bayramlaşır ve beraber bayram kuşluğunu yerler. Evin hanımı bayram gecesi hiç uyumaz ve çorbasından baklavasına kadar her türlü yemeği bayram kuşluğuna hazırlar. Erkekler Camiden çıkınca eve gelirler ve herkes evinde ailesi ve çocukları ile "Bayram kuşluğunu" yer. Yakın bir zamana kadar Doğu Makedonya Müslüman Türkleri arasında genelde ataerkil aile yapısı mevcuttu. Yani Nene Dede-Anne-Baba ve Çocuklar beraber yaşıyordu. Günümüzde bu aile yapısı çok az yerde görülmektedir. İlk önce Nene ve Dedenin bayramı kutlanır sonra anne ve babanın en sonunda çocukların. Kutlamaya büyüklerden başlanır. Yemekten sonra Bayram ziyaretine gidilir, konuşmayanlar var ise barıştırılır ve misafir karşılanır. Köylerde herkes birbirinin bayramını tebrik eder. Tanısın veya tanımasın, Müslümanların en büyük gününde herkes diğerinin bayramını tebrik eder.⁶

Kurban kesmek: Kurban bayramında gücü yeten kurban keser ve sağ tarafını kendi ailesine ayırıp, sol tarafının bir kısmını kurban kesemeyen ailelere, diğer bir kısmını da hediye olarak eşe dosta dağıtır. *Adak kurbanı anlayışı* Burada yaşayan bazı Türk ailelerinde farklıdır: Alikoç, Kocalı'da Konçe'de adak kurbanın etinden sadece adayan kişi yemez, geri kalan ev ahalisi adak kurbanının etinden yer. Oysa İslam Dinine göre adak kurbanın etinden sadece adayan kişi değil bütün

⁶ Alikoç, Konçe köylerinde yolda karşılaşanlar kim olursa olsun küçükler büyüklerin bayramını tebrik eder. Her eve az bir zaman için gidilir ve ev ahalisinin bayramı kutlanıp çıkılır.

ev halkı yiyemez. Kurban etini fakirlere, öğrencilere ve durumu müsait olmayanlara tamamen dağıtmak gerekmektedir⁷ Kurban bayramında kesilen kurban etinden Hıristiyan komşulara da kurban payı verilir. Kurban anlayışında Makedonya'da yaşayan Müslüman Türklerde sadece Selsa, Lakavitsa, Penuş Stepantsa Puhçe gibi köylerde farklılık vardır. Bu köylerde cenaze evinde ölen kişi adına kurban kesilir.

Davarın en semiz hayvanı kesilir ve etinden yemekler hazırlanır. Cenaze defnedildikten hemen sonra Mevrit okunur ve bu etten cenazede bulunanlara ikram edilir. Bu adet büyük ihtimalle eski zamanlardan kalmıştır ve günümüzde de uygulanmaya devam etmektedir.⁸ Ana-Babaya –büyüklere Hürmet. Allahu Teala Kur'an-ı Kerimde, insanın kimlere karşı görevleri olduğunu sıralarken şöyle buyurur: *"Rabbin kat'ı olarak şunları ferman buyurdu. Ondan başkasına ibadet etmeyin, ana babaya iyilik edin. Onlardan biri yahut ikisi de yanında ihtiyarlık haline gelirse sakın onlara "öf" bile deme ve onları azarlama, ikisine de tatlı ve güzel söz söyle. İkisine de merhametten tevazu kanatlarını indir ve şöyle de. Ey Rabim! Onlar beni küçükken terbiye ettikleri gibi, sen de kendilerine merhamet buyur."* (Kur'an-ı Kerim/İsra suresi/ 23-24.)

Ana-Babaya saygı en kuvvetli dini geleneklerden biridir ve Doğu Makedonya Türkleri arasında çok yaygın bir dini gelenektir. Ana Baba içeri girdiği zaman ayağa kalkılır. Bir yere gidilecekse Ana Babadan izin alınır. Sofraya Büyükler başlamadan yemeğe başlanılmaz. Eskiden büyüklere saygı ve hürmet gösterildiği için çok bereket vardı. Küçüklere Ana- Babaya hürmet öğretilmesi (nazari) ve ameli iki yoldan örneklerle verilirdi. Çocuklar olumlu yönde eğitilmek için eskiden masallar rivayetler ve hikâyeler anlatılır ve onların iyi birer insan olarak yetişmesine katkı sağlanırdı. Orada yaygın olan rivayetlerden bir tanesini buraya almayı uygun gördük: "Bir zamanlar bir padişah yaşarmış. Padişah günün birinde gençleri bir imtihana tabi tutar ve herkes Anne ve Babasını uzaklaştırsın ve bu ülkede yaşlı kalmasın sadece genç nüfus kalsın der. Gençlerin birçoğu padişahın buyruğuna uyarak kendi Anne ve Babalarına kıyar. Sadece bir kişi kıyamaz çünkü

⁷ Serinsu, A.N. Tefsir Anabilim dalı öğretim üyesi

⁸ Cenazede kurban kesme anlayışı yukarıda belirttiğimiz köylerde uygulanmaktadır. Onların dışında böyle bir uygulama diğer Türk köylerinde yoktur. Cemal, Ayşenur, Ailede Sorumluluk Eğitimi, S.90

yüreğindeki merhamet izin vermez. Baba evladının düşünceli olduğunu görünce neden o kadar düşünceli olduğunu sorar.

Evladı da Babaya padişahın emrini söyler ve fakat kendisinin gönlü bu işe razı olmadığını ve onları bodrum katta bir yerde saklı bakacağını söyler. Babası çok memnun olur evladının merhametli olmasından ve ve saklı bakılmasına razı olur. Ertesi gün herkes padişahın huzuruna çıkar ve Padişah emrinin yerine getirilip getirilmediğini sorunca evet, demişler dediğinizi yaptık. Padişah gençlere o zaman sıra ikinci imtihana geldi demiş. Şimdi herkes üç gün içinde kumdan bir urgan yapacak ve bana getirecek, yoksa siz Anne ve Babalarınıza kıydığınız gibi ben de size kıyıp kellenizi uçuracağım deyiverir.

Padişahın sözlerini duyan gençler dehşete kapılırlar. Ana Babasına iyi davranan genç ise eve gelir fakat yine düşüncelidir. Babasının gözünden bu sefer de evladının durumu kaçmaz ve yine evladına önceki sefer sorduğu gibi neden o kadar düşünceli olduğunu sorar. O da babasına padişahın ikinci emrini anlatır. Babası tebessüm ederek sanki ondan daha kolay ne var dercesine, oğluna yarın padişaha gitmesini ve padişahın siz bize o urganın bir örneğini veriniz demesini öğütler. Genç babasının öğüdünü tutar ve ertesi sabah doğrudan doğruya padişahın sarayına gider ve huzura çıkarak Babasının sözlerini söyler. Padişah güngörmüş ve tecrübeli olduğu için vaziyeti anlamakta gecikmez ve hemen askerlerine gencin evinin aranmasını emreder.” Bu cevap bir gencin aklından kaynaklanamaz, bu görüş ancak tecrübeli ve yaşlı birinin görüşüdür demiş.” Askerler evi arınca gencin anne ve babasını bulurlar. Padişah memnun olarak oğlanı kendine vezir yapar. Diğer gençleri ise onlar nasıl Anne ve Babalarına acımadan kıymışlar ise o da onlara öyle kıymıştır.⁹

Eğer iyilik yaparsanız, kendinize iyilik yapmış olursunuz, yok eğer kötülük yaparsanız o da kendinizdir. (Kur'an-ı Kerim/ İsrâ suresi/ 7.)

Saygı ifadesi olarak bir yere gidilirken ve bir yerden dönülürken büyüklerin elleri öpülür. Eskiden çocuklar büyüklerden nasihat alsınlar diye büyüklerin dizleri dibinde yetiştirilirdi. Televizyonun olmadığı zamanlarda dedeler nineler çocuklara masal anlatır, bilmece söyler onlara kendi tecrübelerinden örnekler verirler veya bildikleri tarih bilgilerini kuşaktan kuşağa aktarırlardı. *“Eskiden aile*

⁹ Rivayeti Radoviş kasabasından Süleyman Yakup anlattı.

çinde şekillenen benlik, günümüzde daha okul çağına gelmeden, mahalle takımından, radyo televizyon ve internet gibi kitle iletişim araçlarına kadar bir dizi aile dışı etmen tarafından vaktinden önce "toplumsallaştırılmaktadır. Bu şartlar altında artık istenen değerleri, yetenek, dayanıklılık, kişilik... gibi konularda "en uygun" eğitimi verenler ve yayanlar, aileler değil; kitle iletişim uzmanlarıdır. Artık roller değişmiştir; her şeyin "doğrusunu", daha doğrusu "en iyisini" bilen dede, nine, baba, anne değil torundur–evlattır. Günümüzde her evde televizyon olduğu için çocuklar ev terbiyesinden önce televizyonun terbiyesi ile mahalle takımının terbiyesi ile yetişiyor, "her şeyden haberdar" fakat bitişikte oturan komşusunun adını bilmeyen; bir yandan misafirini dinler gözükürken, bütün kalbi ve ruhu ile TV izlemeye can atan; hemen bitişikteki eski evde oturan kimsesiz ve muhtaç ihtiyar, zihni işgale uğramış insanımıza hiç bir etki yapmıyor."¹⁰

2.3. Günlük Yaşantıyla İlgili Halk İnançları

Günlük yaşantıyla ilgili birçok halk inancı/hurafe yaygındır. Bunların dinle hiç bir ilgisi yoktur. İslam öncesi veya komşu kültürlerin inançlarından girmiştirler ve insanların inancına zarar vermektedirler. İslam'da temizlik her zaman ve her şatlarda yapılmaktadır. Hatta savaşta bile temizlikten taviz verilmez. Yaygın olan bu hurafeler insanları etkilemektedir ve temizlik anlayışını da zedelemektedirler. Banyo- boy abdesti gece gündüz her zaman alınır, tırnak her zaman kesilir. Gece kesilmemesiyle ömrünün uzun veya kısa olmasının arasında hiçbir ilgi yoktur. Bu anlayış ve batıl inanç insanların dini inançlarını zedelemekte ve sünnetten uzaklaştırmaktadır. Bu batıl inancın sadece yaşlılarda görülmesi bir nebze rahatlatıcıdır çünkü gençler arasında bu batıl inanca ilgi gösterilmiyor.

Geceleri Tırnak Kesmek: Doğu Makedonya'nın kırsal kesiminde yaşayan Müslüman Türkler arasında bu inanç yaşlılar arasında fazla yaygındır ve gece tırnak kesmek günah sayılır. Kesenin de ömrü kısa olacağına inanılır. Bu anlayışla beraber abdestli iken de tırnak kesilmemelidir. Genelde cuma günleri tırnak kesilmelidir. Kesilen tırnaklar bazı köylerde ateşe atılır. Tırnak çürümez ve kesilen tırnakları ateşte yakmak gerekir düşüncesi halk arasında yaygındır. Aynı şekilde saçlar tarandığı zaman dökülen saçlar da tırnaklarla beraber ateşe atılır. Saçlar dı-

¹⁰ Serinsu Ahmet N; Kur'an Nedir? "Türk Ailesinin Ev İçi Düzeninde Levhalar," s.173

şarı atılırsa yaygın olan batıl inanca göre kuşlar tarafından götürülüp yuva yapılırsa kişinin baş ağrısına sebep olacaktır. Geceleyin aynaya bakmak. Bakan kişi aynada çok fazla kendine bakarsa aklını (oradaki tabirle aklını aldırılmasına) yitireceğine inanılır.

Evin içinde tek çorapla veya tek terlikle gezmek . Tek çorapla ve ya tek ayakkabıyla gezen yetim kalır ve anası babasının ölür. Bu batıl inanç Türkler arasında yaygındır ve tek çorap veya ayakkabıyla yürümeye müsaade edilmez.. Süpürge ile vurmamak, birisine süpürge ile vurulursa vurulan yerde çıban çıkacağına inanılır. Geceleri sakız çiğnememek-Çiğneyen kişinin başında veya vücudunun her hangi bir yerinde ölü kemiğinin çıkacağına inanılır. Geceleri tuvalete çıkınca (köy yerlerine) genelde tuvaletler dışarıda olur, her hangi bir yere tuvalet yapılmaz çarpılacağına (oradaki tabirle uğrayacağına) inanılır. Gece saçaklar altında gezinmek ve saçaklar altına su dökmek hoş görülmez. Geceleri dışarıda her hangi bir yere su dökülürse cinler tarafından çarpılacağına inanılır.

Akşamları sofraya bezi silkelenmez, bereketin gideceğine inanılır. Eskiden geceleri çok fazla ortalıkta dolaşılmaz yatısı namazından sonra herkes yatır ve ertesi sabah erken sabah namazına kalkılırdı. Bazen uzun kış gecelerinde, televizyonun olmadığı zamanlarda komşulara oturmaya veya yardıma gidilir ve kış gecelerinde mısır soymaya yapağı eğirmeye gittiklerinde yaşlılar gençlere masal, atasözü; deyim, bilmece anlatırdı. Bu sözlü gelenek kuşaktan kuşağa aktarılırdı. Komşu hanım oturmaya gelenlere "uykuluk" ikram ederdi. "Uykuluk" denilen ikramlar Ceviz, badem(kuruyemiş) kaynatılmış şekerli mısır veya kaynatılmış patates (oradaki tabiriyle kompir), pekmez reçel, bal, kış üzümü , kış karpuzundan evde ne var ise o oturmaya gelenlere ikram edilirdi.

2.4. Sofra Adabı

Yemekte niyet ibadettir. Çünkü ibadet edebilmesi için insanın kendinde güç bulması gerekmektedir. Kişi yemeğin nimetinin Allah tarafından verildiğini hatırlamalı ve şükrünü ifade etmelidir. Sonra bu yiyecek ile ibadet edebilmeyi ve takva ehliinden olabilmek için niyet etmelidir.¹¹

¹¹ Özarlan, Yusuf, İslamın Işığında Geleneklerimiz ve Göreneklerimiz, S. 197

“Ey İman edenler, size rızık olarak verdiğimiz şeylerin en temiz olanlarından yiyeceğinizi. Allaha şükrediniz, eğer ona kulluk ediyorsanız.” (Kur'an-ı Kerim/Bakara suresi /57).

Daha önce de belirtildiği gibi yakın bir döneme kadar nine dede, Anne Baba ve çocuklar, üç nesil (kuşak) aynı evde yaşarlardı. Evin hanımı (Anne) erken kalkıp kahvaltıyı hazırlar sonra sırasıyla herkesi uykudan uyandırır. Sofrada büyükler yemeğe başlamadan küçükler başlamaz ekmeğe büyüğüdür anlayışı hâkimdir. Sofra da herkes önünden yer ve sofrada çok konuşmak uygun görülmez. Sofradan kalkınca evin kızı elinde ibrik ve leğenle yaşlılardan başlayarak ellerine su dökerek el yıkandırır. Bu uygulama günümüzde bazı yörelerde hala devam etmekte ve bu geleneğe “elleri yıkandırmak” denilir. Yemekle ilgili başka bir inanç vardır. Kişi ansızdan dilini ısırsa lezzetli bir şey yiyeceğine inanılır.

Sofrada yemek yerken son lokmanın bırakılması uygun görülmez, nasibini kısmetini bıraktığına inanılır. Kişi lokmasını bitiremez ise onu muhafazalı bir yere kaldırıp sonra acıkınca yer. Evdeki kullanılan kaşık çatal ve bıçakla ilgili olan hurafelerdir. Kaşık bir şekilde kalırsa misafir gelecekmiş, bazı köylerde bıçak sırtı ile aşağı yüzü ile yukarı doğru kalırsa evde kavga çıkacağına inanılır. Bu hurafe Makedonlardan geçmiştir. Dini bilgileri biraz olanlar bu gibi hurafelere inanmaktadır. Sofra yeri ister gece olsun ister gündüz süpürülür. Yörede yaygın olan inanca göre yere dökülen ekmeğe kırıntılarının üstüne basılmaması için melekler kanatlarını gerer. Meleklerin kanatlarına basmamak için sofranın yeri mutlaka süpürülür. Günümüzde her yerde elektrik olduğu için gece geç saatlere kadar oturulur fakat dışarılarda fazla dolaşılmaz.

Birisi ansızın bir şeyden korktuysa yüreği “kopmaması” için sağ kulağı aniden çekilir ve su içirilir. Kötü bir hastalık söz konusu olunca gömleğin içine tükürülür gibi yaparak ve üç kere tühleyerek “dağlara taşlara” denilir. Kötü bir haber işitilince üç kere tahtaya veya duvara tık tık yapar gibi yumrukla hafifçe vurulur ve şeytan duymasın denilir. Bu batıl inanç hem Türkler hem de Makedonlar arasında yaygındır.

Ekmeğin ayaküstü yenmesi uygun görülmezken bu gün birçok yerde ayaküstü ve acele yemek yeme alışkanlığı görülebilir. Önceleri, ekmeğe kırıntılarını etrafa saçılırsa ve üzerlerine basılırsa bu dikkatsizlik ekmeğe hürmetsizlik olarak algılanır ve bereketin azalmasına sebep olacağına inanılırdı. Başka bir sebep ise ayaküstü yemek yenilirse başka bir çocuğun yemeğe özeneceğine ve yemekte gözü

kalacağına inanılır. Özellikle erkek çocuklara ve hamilelere özenmesinler diye yenilen şeyden yedirilir. (verilir).

2.5.Gebelik ve Lohusalıkla İlgili Halk İnançları

Bundan 30-40 yıl önce hamile kadın bebeğini düşürmemek için fazla ağır bir şeyi kaldırmazmış. Bir şeye canı çekerse o şeyden mutlaka alınır ve yedirilir-miş. Bazı hurafelere göre hamile kadın cenazeye gitmez, gitmemelidir giderse bebeğinin yüzü sarı olacağına inanılırdı. Hamile kadına yenilen yemeklerden ikram edilmezse bebeğin düşebileceğine veya kusurlu olabileceğine inanılırdı. Lohusa kadının güneş battıktan sonra dışarıda dolaşması uygun görülmezdi ve dışarıda güneş battıktan sonra dolaşırsa bebeğine ve kendine kötü bir şey olabilir düşüncesi yaygındı. Lohusa kadın orada yaygın olan batıl inanca göre bir ayağıyla mezarda sayılır ve 40 gün boyunca akşam namazı girmeden önce dışarıda kuruyan çamaşırları ve bebeğin çamaşırlarının toplanması gerekir. Bebek 40 güne kadar odada yalnız bırakılmaz. Başka bir hurafeye göre bebek yalnız bırakılacak olursa onu korumak için yanına bıçak ve süpürge bırakılır. Bu hurafeler insanları doğrudan ve sahih dini inançtan uzaklaştırmaktadır.

Hurafelerin etkisinde olanlar ister üniversite tahsili görsün ister az okulu olsun ya da hiç okula gitmemiş olsun, hastalanan kişiyi hemen doktora götürmezler kendileri de hasta olursa doktora gitmezler. Mecalsiz yatağa düşene kadar direnirler, düştükleri zaman doktora giderler. Bütün bunlar dini bilgilerden uzak kalmaktan kaynaklanmaktadır. Hadis-i Şerife göre Peygamber Efendimiz (S.A.V) "Tedavi olunuz ey Allahın köleleri, çünkü Allah ihtiyarlıktan başka her hastalıkla beraber bir deva (ilaç) yaratmıştır." ¹² buyurdu. Burada yaşayan halk doyurucu ve hakiki dini bilgilere vakıf olmadığı için çareyi otlarda ve koca karı ilaçlarında aramaktadır. Oysa bu tutumun faydadan fazla zararı olabilir.

Çocuk belki kuşpalazı belki kızamık dökmektedir ve doktora götürülürse kurtulacaktır fakat doktora götürüleceği yerde otlar bitkiler ve halk ilaçları ile tedavi edildiği için çocuk kaybedilebilir. Eskiden böyle çok örnek yaşanmıştır. Çocuk zatürre ve ya şiddetli bronşite yakalanırsa evde karabiber gibi ilaçlarla hastalığın kökleşmesine sebep olunurdu. İnsanlar doktora gitmeye sevmeyizler. Eskiden

¹² Sünen-i İbn-i Mace, C.9. H.no.3436.

çocuk uyumuyor diye ağzına bir parça afyon verilerek çocuğu uyutuyorlardı ve bu şekilde çocuk uyuşturucunun dozunu kaldıramadığı için ölüm vakalarıyla sonuçlanan durumlar olurdu. Veya yüksek ateşli hastalıklarda çocuk havale geçirirken onu yatağa sarmak değil tekne veya küvete soğuk su içine yatırmak gerekir. Çocuk yataklara sarıldığı vakit hastalık şiddetlenir. **Bebek kırk günlük** olunca annesiyle beraber 40 küçük taş ve bir altınla beraber yıkanır. Durulanırken durulacak son suyuna 40 küçük taş ve altın atılarak "*kırkımda kırıldım kırk birimde paklandım* denilir.

Doğumla İlgili İnançlar

Daha önceleri doğumu evde ebe yapılırmış. Günümüzde kadınlar doğum için hastaneye kaldırılmaktadır. Bebek doğduktan sonra başı tuzlanırdı. Tuzlamak, bebek büyüdüğü zaman terinin kokmaması için yapılırdı. Kırk gün her sabah bebek yıkanır ve kırkıncı sabah bebek ve annesi ayrı yerlerde yıkanır. Kırkıncı günden sonra bebek artık evden dışarı gece vakti de çıkarılabildi. Bebek kolay "göz alır" (nazar olur) inancı yörede yaygındır. En doğrusu bebeği çok fazla yabancılara göstermemek veya gösterilirse gören kişilerin Maaşallah Barekallah demeleridir. Bebeğin nazar olmaması için hocalara "bebek hamaylisi"- Kur'an ı Kerimden sureler (Fatiha, Ayete'l kürsi, sureleri) yazdırırlar ve çocuğun rakkesine bir diş sarımsakla beraber dikilirdi. Bebeklerin ilk dişi çıktığında anne çok sevinir. Uzun zaman çocuğu olmayanın ilk çocuğu kız olursa dakta bulundaysa bebeğe altı "aylık kınası" yapılır.¹³

Salıncağı (beşiği) boş iken sallamak. Beşik boş iken sallanırsa bebekte karın ağrısına sebep olacağına inanılır. Anne sütü şifalıdır, göz ağrısına karşı anne sütünün iyi geldiğine inanılır. Bebeğin doğduğunu duyanlar bebeğe görmeye gelir ve gördükten sonra başının ucuna para bırakır. Erkek ise bıçak, kız ise iğne iplik makas alınsın denilir. Bebeğin doğduğunu duyan kişi "demir gibi kavi olsun altın gibi pak olsun" deyip hayır duada bulunur. Başka bir batıl inanç bebeğin çok fazla öpülmemesi inancıdır, öpülürse yanaklarının solacağına inanılır. Ağzından öpülürse zor ve ya geç konuşacağına inanılır. Bu yanlış inanç insanların sevgisiz

¹³ Altı aylık kınası kırsal kesimde yaygın bir çeşit batıl inançtır. Uzun zaman çocuk sahibi olmayan bir kadının ilk çocuğu kız olursa adakta bulunarak, bebek altı aylık olunca altı aylık kınası yapılmaktadır. Çalgılı ve eğlenceli ziyafet verilir.

yetiştirilmesine sebep olmaktadır. Oysa Peygamber Efendimiz (S.A.V) torunlarını ikisini iki dizinde sevgiyle büyütüştür. Oraya gelen bir bedevi benim on çocuğum var ve hiç birisini öpmedim sözü üzerine Rasulallahin (S.A.V.) Efendimizin cevabı Allah sizin kalbinizi mühürlemiş ise ben ne yapabilirim olmuştur. "Merhamet Göstermeyene Merhamet Edilmez".¹⁴ "Acımayana, merhamet edilme-yene merhamet edilmez."

Bu şekilde öpmeden sevilmeden yetiştirilen çocuklar daha sonraki yetişkinlik hayatında sevgiyi yeterince görmediği için kendileri de sevgiyi göstermekte zorlanabilirler ve bu batıl inançlar insanlara zarar vermektedir. İnsanlarımız dini bilgilerden fazla haberdar olmadıkları için, doğruyu yanlış zannederek çocuklarını sağlıklı yetiştirmeleri için en önemli gıda olan sevgiden mahrum bırakmaktadırlar. Hurafeler, batıl inançlar insanları dinden uzaklaştırır ve insanlar dini bilgilerden uzak kalınca o boşluğu hurafelerle doldururlar. Bu şekilde topluma ciddi boyutta zarar verirler. Sevgiyi göstermemek 20- 30 yıl öncesine kadar o kadar yaygındı ki bir anne-babanın kendi ana babası yanında evladına sevmesi ayıp sayılırdı.

İnsanlar katı yetiştirilirse zamanla kendileri de katılaşır. Batıl hurafeler yerine sağlıklı dini bilgilere sahip olsalardı toplumun tablosu da değişirdi. Sevginin eksik olduğu yerde nasıl bir disiplin ve terbiye olursa olsun eksik kalmaktadır. Çünkü hiç bir ilacın veremediğini sevgi verebilir. Çocuklukta sevgiyi yeterince göremeyen bu insanlar yetişkinlikte kendi çocuklarına da gereken sevgiyi ne kadar gösterebilirler? Toplumun kalkınması cehaletten kurtulması sağlam dini bilgileri sevgiyle beraber verilerek sağlıklı bireylerin yetiştirilmesiyle gerçekleşir.

Bidatlar ve hurafeler insanı dinden uzaklaştırır. En aşağı seviyeye düşürüp kendine ve topluma yabancılaştırır. Sünnet-i Seniyenin yolunda yürümek toplumu başarıya götürür ve iki dünyada da mutluluğa sebep olur, Sünnet-i Seniye-nin yolunu terk etmek ve batıl inançlara sarılmak insanı hüsrana uğratar iki dünyada da bedbaht olmasına sebep olur.¹⁵ Muhammed (S.A.V) Allahın Resuludur. O, âlemlerin Rabbi Allahın habibidir. Güzel ve arzulanan her şey, istenen ve sevilen içindir. Bu nedenle yüce Allah Kutsal Kitabımızda; "Muhakkak sen yüce

¹⁴ Buhari,18, Ebu Davud, Edeb,156 H., 5218

¹⁵ İmam-ı Rabbanı; Mektubattan Öğütler (Kur'an ve Sünnete bağlılık). s.21

ahlak üzeresin¹⁶; Muhakkak sen gönderilen resullerdensin;¹⁷ Muhakkak bu dos-
doğruca benim yolumdur. Ona uyun, başka yollara uymayın ¹⁸ buyurmuştur.

2.6.Çocuklarla İlgili İnançlar

Yörede yaygın olan diğer inançlardan başka biri küçük çocukların üstünden atlamamak geçmemektir. Bu inanca göre çocuğun boyu uzamaz ve kısa boylu kalır. Çocuk yayılmış vaziyette oturuyorsa “topla kendini üstünden geçmeyelim uyarısı yapılır.” Çocuklara oklava ile vurmak iyi sayılmaz. Çocuklarla ilgili başka bir batıl inanç çocuk bir şeyden korktuğu zaman (yüreği kopmasın) ödü patlamasın diye kulağı hafifçe çekilir. Yörede nazarla ilgili halk inançları günümüzde de yaygındır. Çocukların daha kolay nazar olduklarına inanılır. Müslüman Türkler arasında mavi gözün nazara uğrattığına inanılır.¹⁹Nazar olanın yüzü yıkanır. Dua okunur. Hocaya götürülerek nefesletilir. Bazı insanları çok nazar olduğuna, bazılarının ise daha az nazara uğradıklarına inanılır. Çocukların korkmasıyla ilgili başka bir batıl inanç ta ansızın bir şey olursa (patlama olur veya cam gibi bir şey kırılırsa) bu sestən çocuk çok korkarsa veya bir hayvan saldırısına uğrarsa hemen su verilir ve yüreği yatışsın inancıyla sağ kulağı çekilir.

İsimlerle ilgili inançlar: 20-30 yıl öncesine kadar erkek ve kız çocuklarına genelde peygamber isimleri, Hulefâ-i Râşidin ve sahabe efendilerimizin isimleri verilirdi. Aynı zamanda çocuğun doğduğu güne göre de isim verilirdi. Örneğin: Sali günü doğan çocuk erkek ise Sali, kız ise Saliye (Saliha), Cuma günü doğan çocuk erkek ise Mümin kız ise Mümine ismi verilirdi. Bu günlerde doğan çocuklarla isimleriyle doğdu denilirdi. Ramazanda doğan çocuğun adını Ramazan, bayramda doğan çocuğa Bayram adı verilirmiş. Her hangi bir günde doğan çocuğa Ahmet, Mehmet, Hatice Havva, Ayşe, Fatime veya dedesinin ninesinin adı verilirmiş. Günümüzde artık bu isimler çok az verilmektedir. Bu güzel ve anlamlı

¹⁶ Kalem Suresi, 4.

¹⁷ Yasin Suresi, 3

¹⁸ En'am Suresi, 153.

¹⁹ Mavi gözün nazar ettiğine inanılır onun için bazı yerlerde mavi boncuk çocuğun takkesine ve ya omzuna iğne ile takılır.

isimler yerine modern hiçbir anlam taşımayan isimler tercih edilmektedir: Özay, Sibel, Melisa, Koray, Serkan, Kezban, gibi isimler verilmektedir.

Kız çocuğunun yetiştirilmesiyle ilgili batıl inançlar oldukça yaygındır: Kız -erkek çocuğu ayrımı günümüzde yapılmaz. Daha önceleri bazı yörelerde erkek çocuk "evin direği" sayılarak ona daha çok ehemmiyet verilirdi. Kız çocuğu ise yörenin tabiriyle "el saçağı" olarak görülürmüş ve nasılsa başka eve gidecek düşüncesiyle pek fazla kıymet verilmezdi. Fakat bu adetler eskiden sadece bazı bölgelerde uygulanırdı. Günümüz Müslüman Türk ailesinde kız -erkek çocuğu ayrımı yapılmaz. Hepsi evlattır anlayışı yaygındır. Kız çocuklarının yetiştirilmesiyle ilgili 20-30 sene önce bazı uygulamalar yapıldı. Örneğin: Kız çocuğu kahve içmez. Kız çocuğu büyükle beraber kahve içmek isterse kahve içmekten vazgeçirmek için çocuğa bıyıkları çıkacağı söylenilirmiş. Kız çocuğu yüksek yerlerden atlamaz. Göbeği kaçmaması için kızlar ağır kaldırmaz. Karnı ağrıyorsa göbeğini elle yoklarlar yan tarafta atıyorsa eğer yana kaçtığına inanılır, o zaman yerine gelmesi için sağ kolunu bezle sıkıca bağlayıp dizlerini kırdırarak bir müddet yatırırdı.

2.7.Günlerle ilgili Halk İnançları

Cuma günü Müminler bayramdır böyle inanılır ve en çok Cuma gününe saygı gösterilirdi. Cuma salasında iş tutulmaz ve eskiden bazı aileler Cuma günü hiçbir iş yapmazdı. Salı günü çamaşır yıkanmaz batıl inancı Alikoç, Kocalı, Pırnalı köylerinde yaygındır. Salı günü bir sat olduğuna inanır bu yörenin halkı ve o gün çamaşırın yıkanılması uygun sayılmaz. Bu hurafe daha önce daha çok yaygın iken günümüzde daha az görülmektedir. Cumartesi günü eskiden erkeklerin çamaşırlarının söküklere dikilmezdi. Fakat bazı ailelerde sadece erkeklerin çamaşırları için böyle yapılırken kız çocukların daha az değerli olduğu için onların elbiselerin söküklere dikilirdi.

Başka bir batıl inanç ise ak perşembe uygulamasıdır:²⁰ Daha önceleri kız istemeye Pazar akşamı-Pazartesiye bağlayan gece ve ya Perşembe akşamı Cumaya bağlayan gece gidilirdi. Bu saydığımız günlerin dışında her gün her hangi bir iş

²⁰ "Ak Perşembe" uygulaması 21 mart ta başlayıp -6 mayise Hidrelleze kadar geçen Perşembe günlerine denilir ve bu günlerde çamaşır yıkamazlar

yapılabilirdi. Güneş doğmadan uyanmak ve işe başlamak bereketli sayılır. Hatta bu inanç bizim Müslüman Türklerden komşu olan Makedonlara da geçmiştir. Sabah erken kalkmak inancıyla ilgili onların dilinde bir deyim vardır.” Kim erken kalkarsa iki kısmet kapacaktır “Güneşin üstüne doğması ise uğursuzluk sayılmaktadır.

2.8.Kızların ve Kadınların Kıyafetleri İle İlgili Gelenekler

20-30 yıl öncesine kadar kadınlar ve kızlar sargısız²¹ ve terliksiz²² evden çıkmazdı. Kadınlar ve kızlar tanımadıkları kişilerle konuşmazlar. Hatta aynı köyde oturan fakat akrabadan olmayan kişilerle de konuşulmazdı. Sadece akrabalarla rahat konuşulur ve onların evlerine rahat gidilebilirdi. Bu köylerde yaşayan Müslüman Türkler arasında akraba evliliği yapılmadığı için bu gelenek dindenmiş gibi kabul edilmekte ve günümüzde de birçok aile tarafından devam ettirilmektedir. Bu gelenek o kadar kökleşmiş ki dinde böyle bir şey yok denilse bile “biz anne babamızdan böyle gördük “deyip düşüncelerini değiştirmezler. Halk arasında yerleşmiş yanlış görüşleri ve anlayışları kırmak oldukça zordur. Ancak uzun vadeli anlatılarak zamanla bir değişim olabilir. Genç kuşaklar bunları terk etmeye daha açıktır, fakat bazı yaşlıların fikri değişmemektedir.

2.9.İnsan Bedeniyle İlgili Halk İnançları

Günlük hayatta göz seçirmesi, gülmek, ayağının altının kaşınması avucunun içinin kaşınması gibi farklı batıl inançlar görülmektedir. Örneğin kişi çok fazla gülerse iyiliğe alamet sayılmaz, ağlayacağına inanılır. Burnu kaşınırsa birisiyle

²¹ Sargı iki türlü dokunurmuş beyaz sargı üzerinde nakışlı süslemeleri olan ve kızların örtündüğü bir şal. Bu şal genç kızın beline kadar her tarafını örtüp sardığı için “sargı” denilir. İkinci sargı “kırmızı sargı” denilen ve yeni gelinlerin örtündüğü sargıdır. Bu sargıyı örten henüz evlenmiş yeni gelin sayılır.

²² “terlik” bir çeşit siyah padesüdür. Çarşı pazara giderken misafirlğe giderken kadınlar ve kızların giydikleri bir padesü çeşidi. 20-30 yıl önce çok yaygın olan bu padesü günümüzde artık hiç giyilmemektedir.

kavga edeceğine inanılır. Gözlerden sağ gözün uğurlu sol gözün seğirmesi uğursuzluk sayılır. Ayağının altı kaşınırsa yola gideceğine, yol gezeceğine inanılır. Avucunun içi kaşınırsa sağ elinin içi para vereceğine sol elinin içi ise para alacağına inanılır. Başka bir halk inancı insanın üzerinde kendi elbisesini dikilmemesidir. En doğrusu elbise çıkarılıp sökülen yerin dikilmesidir. Üstünde dikilirse (aklı dikilir) aklına zarar geleceğine inanılır.

2.10. Düğünle İlgili Gelenekler ve Halk İnançları

Düğün ve Bayramlarda adet ve gelenek çoktur. Bundan dolayı yakın zamana kadar düğünler bir hafta sürerdi ve her günün ayrı adetleri vardı Eskiden kız ve oğlan 2 ve ya üç yıl nişanlı kalırlardı. Bu gün bu eski uygulamalar artık yapılmıyor. Ancak kırsal kesimde yaşayan Müslüman Türkleri arasında "başlık parası"²³ geleneği günümüzde de devam etmektedir. Evlenecek kızı için babası onu isteyen kişiden bu günkü uygulama ile 2000 ve ya 3000 avro başlık parası isteyebilir. Bunları kızın babası alır ve alınan bu paraya "baba hakkı" denilir. Kızın kendisine ise oğlan tarafından altınla takıları verilir. Bu uygulamanın dinimizdeki mehir ile hiçbir ilgisi yoktur.

Eskiden nişanlar yapıldıktan 2-3 yıl sonra düğün yapılırdı ve bu dönemde kızı "verili"²⁴ denilirdi. Düğüne kadar kızla oğlan birbirini görseler bile çok fazla birbirinin evine gidiş geliş yapılmazdı.

2.10. Düğün Adetleri

Düğün pazartesi günü başlar, geline alınan eşyalar gönderilir ve bu adete "yükler"²⁵ gider denilir. Salı günü düğün hazırlıkları tamamlanır, Çarşamba günü kına gecesi yapılır ve Perşembe günü gelin alınır. Cuma sabahı düğün biter. Cumartesi günü gelinin çeyizi toplanır ve pazar günü gelin komşuları gezmeye

²³ Başlık parası, kızın babasının oğlan tarafından alınan para. Diğer bir adı "baba hakkı" olarak bilinir.

²⁴ Nişanlı kızı verilen ad. Artık o verilidir, eskisi gibi serbest değil ve başkası ona talip olamaz.

²⁵ "yükler" kızı gelinlik kıyafetiyle beraber gönderilen tatlı yiyeceklere denilmektedir.

götürülürdü. Bu şekilde düğün bir haftayı bulurdu. Bu gün eski gelenek ve göreneklere göre yapılan düğünler artık kalmadı. Düğün hafta sonu cumartesi ve Pazar yapılır ve eski adetlerden çok azı uygulanır. Eski geleneklere göre düğün günü gelin yabancılara gösterilmez. Hatta düğün evinde gelini sadece küçük kızlar çocuklar, kayın validesi ve gelin alayı "gelin alıcıları" alayı görebilirdi. Onun dışında yabancı olanlar göremezdi. Yüzünü ilk olarak gittiği evde eşi görmelidir ve onun için gelin götürülürken her tarafı kalın ipekten yapılan bir kırmızı duvağa sarılır ve gelin at üstünde götürülürdü.

Düğün günü gelini arkadaşları kayın validesinin önüne çıkarırlar. Bu esnada gelin kayın validesinin elini öper ve "ayaklarını öper" gibi yere eğilir kayın validesi ise sırtını okşar. Sonra geline para takar, ağzına tatlı bir yiyecek verir hep tatlılık olsun diye, yanındaki arkadaşlarına da tatlılar verir. Kayın validenin getirdiği tatlıları, hediyeleri gelinin arkadaşları alır. Gelin kaynanasından ayrılırken yüzü kayın validesine doğru dönük olarak odadan çıkarılır. Sırtını kayın validesine dönmez yüzü kayın validesine doğru sırtı ise kapıya doğru dönük olması gerekir. Sırtını kaynanasına dönmez, dönmemelidir. Orada yaygın halk inancına göre kayın validesine sırtını dönmesi iyi sayılmaz. Kına gecesinde yapılan başka bir geleneğe göre gelin kaynanasının önünde yeni bir yorgana sarılır, yatırılır ve koynuna erkek bir çocuk verilir. Bu sırada kayın validesi geline yine tatlı yiyecekler verir. Gelin bu tatlıları küçük çocuğa verir. Düğün günü gelin ne kadar az konuşursa o kadar iyi sayılır. Gelinin çok konuşması sağa sola bakınması iyi sayılmaz.

Düğün bittikten sonra gelin yeni komşularına götürülür bu adete gelini gezdirme denilir. Düğün bittikten hemen sonra güvey kayın validesini ve kayın babasını ziyarete gider ve yanında bir tepsi baklava götürür, (tatlılık olsun). Gelin bu ziyarete katılmaz. Güveyle beraber bu ziyarete güveyin akrabaları ve arkadaşları katılır. Kız tarafında güveyi hazırlıksız yakalamaya çalışırlar. Oturacağı yere çiğ yumurta koyarlar. Bazı köylerde yumurta güveyin ayakkabının içine konulur. Güveyin uyanık olması lazımdır. Bir hafta sonra gelin ve güveyin kızın ana ve babasına ilk ziyarete gitmelerine "ilklik"²⁶ denilir. Bu gün bu adetlerden çoğu yapılmaz.

²⁶ "ilklik" kızın kendi ana babasının evine evlendikten sonra ilk misafir gitmesine denilir. Türkiye'de aynı geleneğe "yedilik" denilmektedir.

2.11.Türbe Ziyareti

Türbe ziyareti Makedonya'da yaşayan Müslüman Türkler arasında yaygındır. Bir Allah dostunun yattığı türbeye ziyarete gidilerek ona yeni bir havlu götürülür. Birçok yerde mum da götürülür. Mum yakma batıl inancı komşu Hıristiyan Makedon inançlarından girmiştir. Bir adağı veya dileği olan kişi türbeye gider Allaha dua eder ve türbede yatan Zatin yüzü suyu hürmetine Allaktan duasının kabul olmasını ister. Ziyareti sırasında getirdiği yeni havluyu sandukanın üstüne örter. Sadece Kırsal kesimde olan köyler: Alikoç, Kocalı, Pırnalı, Süpürge bölgesinde o yöreye yakında bulunan bir taşta giderler o taşta "delikli taş" derler. Bir vadi içinde bulunan taşın eskiden etrafında dönerlerdi ve sonra orada kurban kesip gelenler e ikram ederlerdi. Günümüzde taşın etrafında dönme adeti yapılmaz da yine bazı aileler orada kurbanlarını kesip yerler. Bu hurafe her sene mayıs ayının üçünde yapılır. Anlatılanlara göre bir dileği olan gidip taştan bir parça kırmış dileği /duası kabul olursa gelecek sene gidip kurbanının orada keserdi. Başka bir anlatıma göre eskiden o civarda bir dede varmış koyunlarını orada otlatırmış o yüzden bu uygulama yapılmış. Hangi rivayet doğru bilinmemektedir ve günümüzde o vadiye az da olsa gidenler ve adaklarını orada kesenler vardır.

Türbe ziyareti her zaman yapılır, ayrıca rahatsızlık geçirenler bir şeyden korkmuş ve ya başka bir psikolojik rahatsızlığı olanlar bir gece türbede bırakılır ve ertesi gün oradan sıhhatine kavuşmuş olarak alınır.²⁷

Mezar taşlarına bu bölgede çaput bağlanılmaz. Sadece bir bayan veya erkek öldüğü zaman elif tahtasına bayan ise bayanın başörtüsü, erkek ise erkeğin başına sardığı sarık (şal) bağlanılır. Günümüzde hala bu adet uygulanmaktadır.

Yazın ilk günlerinden sayılan hıdrellez günü yöre halkı arasında çok sevilir ve kutlanır. Orada yaygın olan halk inancına göre Hızır A.S ve İlyas A.S. senede bir gün deniz kenarında buluşurlar ve buluştukları gün hıdrellez gününe rastlamaktadır. Başka bir hurafeye göre hıdrellez günü yolculuğa çıkmak uygun görülmez. Bu batıl inanca göre yolcuyu koruyacak Hızır ve İlyas A.S o gün yolculuğa çıkanları korumazlar. Bu yörede daha önceleri çocukların top oynamasına iyi

²⁷ Radoviş kasabasında uygulanan bu geleneği Bekir Abduş anlatmıştır. Çocukluğunda çok korkan bu şahız korkunun verdiği rahatsızlıktan dolayı bir sene boyunca titremeye müptela olmuş. Onu bir geceliğine Radoviş türbesine bırakmışlar, ertesi sabah eskisi gibi sapaşğlam Türbeden çıkmıştır. Korkudan titremekten eser kalmamıştır.

gözle bakılmazdı. Orada yaygın olan halk inancına göre topla oynamak Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin efendimizin başlarıyla oynamak gibidir ve günah sayılır. Topla ilgili bu inanç hem kasaba hem köylerde 20-30 sene önce mevcut iken günümüzde unutulmuştur.

2.12. Hayvanlarla İlgili Halk İnançları

Kuşlardan baykuşun ötmesi, uğursuzluk sayılır. Hatta hangi evde öterse orada birisinin öleceğine inanılır. Saksığan öterse misafir getireceğine inanılır. Bu batıl hurafeler bazı insanların bu hayvanlara olumsuz tavır takınmalarına sebep olmuştur. O kadar ki bazı insanlar baykuşu ölüm habercisi düşüncesiyle öldürmektedir. Hayvanlardan katır uğursuz hayvan olarak sayılır. Yöredeki yaygın inanca göre katır Hz. İbrahim A.S.'in ateşine odun taşıdığı için ilençli (beddualı) hayvandır. Kedi ise uğurlu sayılır. Rivayete göre Hz. Peygamber Efendimiz SAV. Namaz kılariken bir yılan çıkmış kedi de yılan Rasulallaha (S.A.V) Efendimize namazda iken zarar vermemesi için yılanı yakalamıştır. Rivayetin devamında Rasullulah (S.A.V) kedinin sırtını sıvazlamış ve sırtın yere gelmemesi için dua ettiğine inanılır. Fakat bu rivayetin doğruluğu tartışılır, çünkü RasulAllaha yalan isnat edilmez. Yalan isnat eden kişinin Cehennemde yerini hazırlaması demektir. Rasulullahın (S.A.V.) merhameti bütün hayvanlar içindir. Yörede horozun ötmesi uğurlu sayılır ve yörede yaygın olan bir inanca göre horoz öttüğünde şeytanlar kaçar. Köpek köylerde beslenir fakat evin içine girmesine izin verilmez. Bir kabı köpek kokladı veya yaladı ise bu murdar sayılır. Köpeğin uluması bazı yerlerde uğurlu bazı yerlerde ise uğursuzluk sayılır. Fakat günümüzde gençler bu halk inançlarına fazla önem vermiyorlar. Kurt uğursuz hayvan sayılır ve oradaki Müslüman Türkler tarafından sevilmez. Çünkü kurt davar sahibinin bir düşmandır ve davara girerse sadece bir tane ile yetinmez bütün davarı kesebilir. Onun için kurdun adı anıldığında "ağız kapanası" denilir.

2.13. Farklı İnançlar

Makedonya'da yaşayan Müslüman Türkler arasında "Kızıl Alma" inancı yaygındır. Yaşlıların anlattıkları rivayetlere göre "Kızıl Alma" Türklerin fethettileri topraklardır, mefkûredir. Hatta bir yaşlının anlattığına göre Türkler orta Asya'dan çıktıkları zaman "demir kazık batmayan yere kadar gideceklerine" ve

oralara kadar topraklar fethedeceklerine söz vermişler. Demi kazık batmayan yere “Kızıl Alma” denilmektedir. Çocuklara vatan sevgisini güçlendirmek için küçük yaşta marşlar, ilahiler kahramanlık türküleri öğretilir. Kapıya gelen ve bir şey isteyen birisi gelirse geri boş çevrilmez. Mutlaka bir şey verilir, hatta bazı ailelerde gelenin kim olduğu bilinmediği için ona mutlaka yemek yedirilip öyle gönderilir.

Terlikleri tersinden giymek iyi sayılmaz. Islık çalmak uğursuzluk sayılır, şeytanları toplandığına yorumlanır. Parmakları çılatmak uğursuzluk alameti sayılır ve parmaklar çılatılıyorsa şeytanın tespihi çekildiğine inanılır. Musluktan su içilmez, ağzını musluğa dayayarak su içilmez, su elinin içine avuçuna akıtılarak içilir. Aksi takdirde musluktan, borulardan ağızımıza bir örümcek veya başka bir böcek girebilir ve görmeden onu yutabiliriz. Onun için ağız çeşmenin musluğuna koyulmadan elinin içine su akıtılıp içilir.

Başka bir inanç ta su içerken için kimseye hiç kimsenin dokunmasına iyi gözle bakılmaz. Bırakın rahat suyunu için su içerken yılan bile zarar vermez, yılan bile dokunmaz inancı yaygındır. Bu batıl olan inanca halk arasında “Su içerken yılan bile dokunmaz”²⁸ denilir. Su küçüğüdür inancı yaygındır. Mesela birkaç kişi su içmek için sıra bekliyorsa su ilk önce en küçük olana verilir. Evlerin kapıları akşamları uyumadan önce kilitlenir. “Su uyur düşman uyumaz” inancı yaygındır ve onun için kapılar kilitlenir. Sabah kalkınca evden çıkarken sağ ayakla çıkılır ve bu dinimizden ve sünnettullahtan gelen güzel bir sünnettir. Besmele ile ve sağ ayakla evden çıkılırsa işlerin rast gideceğine ve bereketli olacağına inanılır. Birisi yolculuğa çıkarken arkasından su dökülür işlerinin kolay gitmesi ve çabucak dönmesi için.

Sonuç

Halk inançları bir milletin dininden, kültüründen hayata bakış açısından oluşurlar. Dinden kaynaklananlar ve İslâm dinini kabul ettikten sonra oluşan inançlar faydalı ve insanın ileri gitmesine sebep olurlar. Çünkü nerede olursa olsun din her zaman insanlara bir düzen asayiş ve ileri gitme imkânını verir. Bunun

²⁸ Su “nurdur” ve içerken ister insan isterse başka bir canlı olsun hiç kimsenin dokunmaması gerektiği inancı yaygındır.

dışında halk arasında İslam öncesinden veya komşu milletlerden ve onların dini inançlarından alınmış batıl inançlar görülebilir. Bununla beraber halk inançları ve hurafeler insanların mensup olduğu milletin mitolojisinden de alınmış olabilir. Dinden olan inançlar insanların ileri gitmesini sağlar. Örneğin boy abdestinin alınması, kişinin evini ve kendini temiz tutması, insanlara yemek yedirmesi gibi inançlar her zaman faydalıdır. Dinden gibi gözükp fakat dinle hiç alakası olmayan batıl inançlar ve hurafeler insanların gerilemesine sebep olur. İnsan dininden uzak kalınca o boşluğu batıl inançlarla, efsanelerle ve bid'atlarla doldurur. Çünkü fitrat boşluk kabul etmez.

Böyle zararlı inançların olmaması için insanların her şeyden önce dinlerini iyi tanımaları gerekir ki gelecek kuşakları sağlıklı bir şekilde yetiştirebilir. Dini bilgiler gelecek kuşaklara sağlıklı aktarılırsa gelecekteki kuşaklar da sağlıklı nesiller olarak yetişeceklerdir. Bütün bu görülenlerden hareketle denilebilir ki batıl inançlar, hurafeler, insanları temiz dini inançlarından uzaklaştırmaktadır.

Bu araştırmadan yola çıkarak diyebiliriz ki Doğu Makedonya'nın kırsal kesiminde yaşayan Müslüman Türkler arasında dinden fazla halk inançlarına önem verilir. Batıl inançlar ve bidatlar bölgede yaşayan Müslüman Türklerin geri kalmasına sebep olmuştur. Kırsal kesimde halk inançları daha yaygın iken şehirlerde de bulunmasıyla beraber daha az görülür. Bunun sebebi dini bilgilerinin yetersiz olmasından ve din adamlarının az bilgili ve az sayıda olmasından kaynaklanmaktadır. Yörede din eğitimine okullarda yeni yer verilmeye başlanılmıştır. Osmanlı bölgeden çekildikten sonra bir asra yakın olan boşluk birden bire doldurulamaz fakat insanlara dini bilgiler sabırla ve İmam-ı Gazali'nin dediği gibi yumuşaklıkla anlatılırsa burada yaşayan Müslüman Türkler Osmanlı zamanında olduğu gibi kalkınıp ileri gideceklerdir. Her şeyde olduğu gibi bu boşlukları da doldurmak için zaman ister. Fakat insanların özellikle gençlerin öğrenmeye açık olması umut aşılacaktır. Her ne kadar halk inancı bir milletin kültür hazinesinden kaynaklanıyorsa da dinden uzaklaşmaya sebep oluyorsa ve din inancıyla bağdaşmıyorsa halk inançları o millete fayda değil zarar verir, çünkü ilerlemesine engel olur.

Kaynakça

ARSLAN, Mustafa (2004), Türk Popüler Dindarlığı, dem Yayınları, İstanbul, 2004.

- BARBAROSOĞLU, Karabıyık Fatma, Moda ve Zihniyet, İz Yayıncılık İstanbul; 1995.
- ÇANTAY, Hasan Basri, Kur'an-ı Hakim ve Meal-i Kerim, Ahmed Sait Matbaası Yayınları. İstanbul, 1969.
- CEMAL, Aysenur Ailede Sorumluluk Eğitimi, Nev Yayınları, İstanbul.
- GÜNALTAY, Mehmet Şemsettin , (Yayına hazırlayan: : A. Gökbel), Hurafeler ve İslam Gerçeği, Marifet Yayınları, İstanbul. 1916.
- ELMALILI Hamdi Yazır, Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali, Sefa Yayıncılık, Ankara, 2011.
- ERDİL, Kemalettin , Yaşayan Hurafeler, Türkiye Diyaneti Vakfı Yayınları. İstanbul, 2003.
- İMAM-I Rabbani, Mektubattan Öğütler (Kur'an'a ve Sünnete Bağlılık), İlke Yayınları, İstanbul, 2007.
- KANDEMİR, Fatih, Karasu Yöresindeki İnançların Halk Üzerindeki Etkileri, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Sakarya, 2011.
- KURNAZ, Cemal, Türküden Gazele (Denemeler), Ak çağ Yayınları, Ankara, 1997
- NURESKİ, Cuneys), Osmanlı Kaynaklarına Göre Kültür Merkezi Konumundaki Makedonya Şehirleri ve Özellikleri, Balkan Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Cilt 3, Sayı 1. 2014.
- ÖZASLAN, Yusuf İslâmın Işığında Geleneklerimiz Göreneklerimiz, Marifet Yayınları, İstanbul, 1992.
- SERİNSU, Ahmet Nedim, Kur'an Nedir? 5. Baskı, Şule Yayınları, İstanbul, 2010.